

МАРФАНАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫХ ТЫПАЎ НАЗОЎНІКАЎ З СУФІКСАМ *-СТВ-* У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

У сучаснай беларускай і рускай мовах суфікс *-ств-* удзельнічае ў фарміраванні наступных словаўтваральных тыпаў: 1) спосаб словаўтварэння – суфіксальны, утваральнае слова – дзеяслоў, словаўтваральнае значэнне адцягненай працэсуальнай прыметы: *абавязáць* → *абавязáцельства* // *производить* → *производство*; 2) спосаб словаўтварэння – суфіксальны, утваральнае слова – прыметнік, словаўтваральнае значэнне □ носьбіт прыметы □ : *выдавэ́цкі* → *выдавэ́цтва* // *издательский* → *издательство*; у гэты ж тып адносяцца ў беларускай мове назоўнік *сваяўствó*, а ў рускай – *свойствó*, матываваныя субстантываваным займеннікам *свой*; 3) спосаб словаўтварэння – суфіксальны, утваральнае слова – прыметнік, словаўтваральнае значэнне адцягненай прыметы: *братэ́рскі* → *братэ́рства* // *упрямый* → *упрямство*; у гэты ж тып адносяцца ў беларускай мове назоўнік *першы́нствó* ← *пéршы*, а ў рускай – *пéрвечствó* ← *пéрвы*; 4) спосаб словаўтварэння – суфіксальны, утваральнае слова – назоўнік, словаўтваральнае значэнне □ носьбіт прадметнай прыметы □ : *начáльнік* → *начáльства* // *де́ва* → *де́вство*; 5) спосаб словаўтварэння – складана-суфіксальны, утваральныя словы – назоўнік або прыметнік, у тым ліку слова *сам* + дзеяслоў (апорны кампанент), словаўтваральнае значэнне □ дзеянне або дзейнасць, названая дзеяслоўнай асновай і канкрэтызаваная ў першай аснове складання □ : *ры́ба, лаві́ць* → *рыбалóўства*; *во́льны, дúмаць* → *вальнадúмства* // *сло́во, производítь* → *словопроизводство*; *земля, паха́ть* → *землепа́шество*; *сам, хва́ліць* → *самохва́льство*.

Словы з суфіксам *-ств-* могуць таксама ўтварацца прыставачна-суфіксальным спосабам, напрыклад, *барóцца* → *супрацьбóрства* // *друг* → *содру́жество*, і спосабам зрашчэння ў спалучэнні з суфіксацыяй, напрыклад, руск. аказ. *всёнипочёмство* [2, с. 257–259, 282, 291; 140, с. 162, 176, 179–180, 199, 235, 237, 248].

Размеркаванне вытворных назоўнікаў з суфіксам *-ств-* па словаўтваральных тыпах залежыць ад устанаўлення адносін вытворнасці. Аднак вызначэнне сэнсавых адносін паміж вытворным словам і ўтваральнай базай далёка не заўсёды аказваецца адназначным у сувязі з тым, што вытворнае слова можа мець непасрэдную і апасродкаваную матывацыю, а таксама некалькі непасрэдных матывацый, пры гэтым “указанне на адну з магчымых матывацый не азначае абавязковай адсутнасці ў данага слова іншых матывацый” [3, с. 135]. Так, у фундаментальным даследаванні “Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Словообразование” прадстаўлены розныя погляды на матывацыю, і значыць, на прыналежнасць да таго ці іншага словаўтваральнага тыпу такіх назоўнікаў з суфіксам *-ств-* у беларускай мове, як *азнайства*, *збіральніцтва*,

пераймальніцтва, будаўніцтва, вандроўніцтва, супрацоўніцтва, таварыства, юнацтва, дырэктарства, лакейства, атаманства, геройства, гультайства, дабрадзеіства, патрыяршаства, ханжаства, адміралцейства, вегетарыянства, канфуцыянства, бацькоўства, сяброўства, вучнёўства, кумаўства, франтаўства, у рускай мове – геройство, чудацество, приспособленчество, супружество, кумовство, юношество, купечество [4, с. 164–165, 172, 173]. Натуральна, што розныя погляды на матывацыю вытворных слоў прыводзяць да розных вынікаў марфаналагічнага аналізу, напрыклад: а) *зубаска́льства* ← *зубаска́ліць*: марфаналагічны сродак словаўтварэння – усячэнне ўтваральнай асновы; б) *зубаска́льства* ← *зубаска́л*: марфаналагічны сродак словаўтварэння – чаргаванне *л* → *л'* // а) *юношество* ← *юношеский*: марфаналагічныя сродкі словаўтварэння – усячэнне ўтваральнай асновы і вакалізацыя суфікса *-ств-*; б) *юношество* ← *юноша*: марфаналагічны сродак словаўтварэння толькі вакалізацыя суфікса *-ств-*.

Паколькі ў задачы даследавання марфаналагічных сродкаў словаўтварэння не ўваходзіць устанаўленне адносін вытворнасці, пры вызначэнні ўтваральнай асновы і словаўтваральнага фарманта вытворных слоў неабходна абавязкова на даныя словаўтваральных слоўнікаў беларускай [1] і рускай [5] моў, прымаючы пад увагу пры гэтым наступныя палажэнні:

1) многія назоўнікі, непасрэдна вытворныя ад дзеясловаў, у тым ліку складаныя назоўнікі з апорным кампанентам, што ўтрымлівае дзеяслоўную аснову, выяўляюць прыватнае словаўтваральнае значэнне ‘уласцінасць або занятак асобы’ і могуць разглядацца як матываваныя назоўнікамі са значэннем асобы, схільнай да выканання таго ці іншага дзеяння, параўн.: *жу́льніцтва* ← *жу́льнічыць*; *жу́льніцтва* ← *жу́лік*; *рыбаво́дства* ← *ры́ба*, *разво́дзіць* і *рыбаво́дства* ← *рыбаво́д* // *огоро́дничество* ← *огоро́дничать* і *огоро́дничество* ← *огоро́дник*; *кроликово́дство* ← *кро́лик*, *разводи́ть* і *кроликово́дство* ← *кроликово́д*;

2) многія адпрыметнікавыя назоўнікі са словаўтваральным значэннем адцягненай прыметы маюць апасродкаваную матывацыю назоўнікамі са значэннем асобы, напрыклад: белар. *настаўніцтва* ← *настаўніцкі* ← *настаўнік*. Пры гэтым найбольш тыповымі выпадкамі такой матывацыі з’яўляюцца наступныя [3, с. 179, 180]: а) назоўнікі з суфіксам *-ств-*, апасродкавана матываваныя агульнымі назвамі асобы, абазначаюць: уласцінасць характару або рысу паводзінаў, сваяцкія адносіны, узроставы стан, грамадскую з’яву, прыналежнасць да сацыяльнай праслойкі, нацыянальную і этнічную прыналежнасць, ідэалагічную плынь, рэлігійны напрамак, занятак, знаходжанне на пасадзе або выкананне ўлады, званне або тытул, блізкасць да асобы або да міфічнай істоты паводле ўласцінасцей характару або паводзінаў: *ва́рварства*, *сваяўство*, *дзяці́нства*, *асіміля́тарства*, *батра́цтва*, *славя́нства*, *гегелья́нства*, *каталі́цтва*, *ганча́рства*, *прэзідэ́нцтва*, *гра́фства*, *лакэ́йства* // *невэ́жество*, *отцо́вство*, *младэ́нчество*, *ра́бство*, *дворя́нства*, *славя́нство*, *англофо́бство*, *мусульма́нства*, *до́кторство*, *губерна́торство*, *ге́рцогство*, *мальчы́шество*;

б) назоўнікі з суфіксам *-ств*, апасродкавана матываваныя імёнамі і прозвішчамі гістарычных дзеячаў і літаратурных персанажаў, называюць: грамадскую або ідэалагічную плынь, звязаную з гэтым імем; блізкасць да асобы паводле ўласцівасцей характару або паводзінаў: *эпікурэйства, донкіхóцтва // толстóвство, печóринство*; в) назоўнікі з суфіксам *-ств-*, апасродкавана матываваныя назвамі жывёл, абазначаюць падабенства з жывёламі паводле паводзінаў: *свінства // попугайство*. Адпрыметнікавыя назоўнікі з суфіксам *-ств-*, якія маюць апасродкаваную матывацыю назоўнікамі, могуць набываць таксама другасныя значэнні: а) зборнае □ група асоб□ : *вучнёўства, настаўніцтва // жрэчэство, студэнчэство*; б) □ тэрыторыя, падуладная пэўнай асобе□ *ваяводства // герцагство*; в) □ саюз, аб'яднанне□ : *брацтва // товарищэство*; г) □ установа□ : *кóнсульства // посольство*; д) □ пэўная асоба□ , таксама і ў тытулах *правасхадзіцельства // высóчэство*.

Паводле сучасных словаўтваральных слоўнікаў беларускай і рускай моў субстантыўныя дэрываты з суфіксам *-ств-* у абсалютнай большасці выпадкаў прадстаўлены як вытворныя ад назоўнікаў. Безумоўна, пры такім падыходзе семантычная матывацыя вытворных назоўнікаў у шэрагу выпадкаў становіцца больш натуральнай, і значыць, зразумелай, параўн. белар.: *геройства – геройскія паводзіны (геройства ← геройскі)* і *геройства – тое, што ўласціва паводзінам героя (геройства ← герой)*. Аднак пры гэтым ўва многіх выпадках ускладненні для інтэрпрэтацыі аказваюцца фармальныя мадыфікацыі ўтваральнай асновы і словаўтваральнага фарманта ў структуры вытворнага слова. Пакажам на прыкладзе. Словы *отéчэство, отцóвство* і *óтчэство* ў рускай мове прадстаўляюцца як вытворныя ад назоўніка *отéц* [5, т. 1, с. 404]. Калі лічыць, што гэтыя словы належаць да аднаго словаўтваральнага тыпу і маюць адно і тое самае словаўтваральнае значэнне □ то, что имеет отношение к отцу□ , то трэба прызнаць, што сродкамі канкрэтызацыі гэтага значэння з'яўляюцца выключна марфаналагічныя сродкі, якімі і толькі якімі адрозніваюцца словаўтваральныя пары *отéчэство ← отéц, отцóвство ← отéц, óтчэство ← отéц*: 1) чаргаванне *ц → ч* ва ўтваральнай аснове і вакалізацыя суфікса ў вытворным *отéчэство*; 2) чаргаванне *е → ø* ва ўтваральнай аснове, інтэрфіксацыя і перамяшчэнне націску на інтэрфікс у вытворным *отцóвство*; 3) чаргаванні *е → ø, ц → ч* і перамяшчэнне націску ва ўтваральнай аснове, а таксама вакалізацыя суфікса ў вытворным *óтчэство*.

Такім чынам, у сучаснай беларускай і рускай мовах з дапамогай суфікса *-ств-* утвараюцца назоўнікі ніякага роду. Многія вытворныя назоўнікі з суфіксам *-ств-* выяўляюць у сучаснай беларускай і рускай мовах множнасць матывацыі, вынікам якой аказваюцца множнасць словаўтваральнай структуры такіх назоўнікаў і нятоеснасць марфаналагічных сродкаў, што выкарыстоўваюцца ў словаўтваральных парах з рознымі утваральнымі асновамі. Мэтазгодным улічваць ў лінгвістычным прадстаўленні марфаналагічных сродкаў словаўтварэння назоўнікаў з суфіксам *-ств-* усе магчымыя выпадкі як непасрэднай, так і апасродкаванай

матывацыі кожнага канкрэтнага субстантыўнага дэрывата для таго, каб зрабіць такое прадстаўленне максімальна поўным.

1. Бардовіч, А. М. Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, М. М. Круталевіч, А. А. Лукашанец ; пад рэд. А. М. Бардовіча. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 512 с.

2. Беларуская граматыка : у 2 ч. / рэдкал.: М. В. Бірыла [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаграфія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / А. І. Падлужны [і інш.]. – 1985. – 431 с.

3. Русская грамматика : в 2 т. / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1980. – Т. I : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 1980. – 783 с.

4. Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Словообразование / А. В. Андреева [и др.]; науч. ред.: А. А. Лукашанец, О. М. Николаева; Нац. акад. наук Беларуси, Центр исслед. белорус. культуры, языка и лит., фил. «Ин-т языка и лит. им. Якуба Коласа и Янки Купалы». – Минск: Беларуская навука, 2014. – 486 с.

5. Тихонов, А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. – М. : Рус. яз., 1985. – 2 т.

РЕПОЗИТОРИЙ БГМУ